

واکاوی تطبیق نظام معارف قرآنی در فیلم‌های سینمایی: «تنگه ابوقریب» و «به وقت شام» با رویکرد بیداری اسلامی

سمیه رسولی پور^۱ (نویسنده مسئول)
سحر ذکاوت^۲

چکیده

سینما یکی از حوزه‌هایی است که ابعاد فرهنگی جامعه اسلامی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. از این رو اهمیت نظام معارف قرآنی در بیداری مسلمانان و تأثیرات مهم سینما در فرهنگ جامعه این ضرورت را ایجاد کرده است که شناخت نظام معارف قرآنی و بازتاب آن در فیلم‌های سینمایی مورد بررسی قرار گیرد. نمونه‌های مورد بررسی پژوهش حاضر فیلم‌های سینمایی تنگه ابوقریب و به وقت شام است. هدف پژوهش، شناخت نظام معارف قرآنی در فیلم‌های سینمایی تنگه ابوقریب و به وقت شام و شناسایی میزان شباهت‌ها و تفاوت‌های نظام معارف قرآنی در این دو فیلم سینمایی است و پرسش‌های مطرح شده چنین است: ۱- نظام معارف قرآنی چگونه و تا چه میزانی در فیلم‌های سینمایی «تنگه ابوقریب» و «به وقت شام» بازتاب یافته است؟ ۲- چه وجوه اشتراک و افتراق در بازتاب نظام معارف قرآنی در فیلم‌های سینمایی تنگه ابوقریب و به وقت شام وجود دارد؟ پژوهش پیش‌رو به شیوه توصیفی-تحلیلی و تطبیقی انجام پذیرفته و داده‌های آن با جستجو در منابع کتابخانه‌ای و اسنادی جمع‌آوری شده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که در دو فیلم سینمایی مورد بحث، ضمن رعایت و پایبندی به بیشتر مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی، «احکام جهان‌شناسی و احکام بین‌المللی» بیشترین بازتاب را داشته‌اند. هم‌زمان برای برقراری احکام الهی و مبارزه با حکام ظالم، می‌بایست برای معنویت و شناخت خدا نیز مبارزه نمود و بعد از پیروزی برای سازوکارهای تربیتی اسلامی، تلاش نمود تا جامعه‌ای بیدار و به‌دور از ستم حاصل آید.

واژگان کلیدی: نظام معارف قرآنی، فیلم سینمایی، تنگه ابوقریب، به وقت شام، بیداری اسلامی.

۱. دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد، رشته ارتباط تصویری، دانشگاه شاهد تهران. تهران. ایران.

Somayah.66.rasouli@gmail.com

ORCID:0000-0003-2355-8624

۲. دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد، رشته‌ی هنر اسلامی، گرایش کتابت و نگارگری، دانشگاه شاهد تهران. تهران. ایران.

sahar.zekavat@shahed.ac.ir

ORCID:0000-0001-7488-6527

مقدمه

«رسانه‌ها نهادهایی هستند که با اصلاح آنها امید است که تقوا در جامعه گسترش یابد و کل جامعه اصلاح شود. در این حالت محتوای رسانه‌ها نه یک کالای ارتباطی خنثی، بلکه کالایی است که تربیت و تقویت نیروی انسانی صحیح و متعالی به دست آن است. در صورت اتخاذ چنین رویکردی رسانه‌ها با ویژگی‌های منحصر به فرد و موقعیت قابل توجه (که برای پرهیز از طولانی شدن کلام از ذکر آنها خودداری کرده‌ایم) می‌توانند پیشینه مقدمات نقش‌آفرینی را در راستای پیشرفت و سعادت جامعه ایرانی داشته باشند و به‌عنوان یک مربی به خدمت ملت ایران بشتابند.» (سلیم، ۱۳۹۷: ۱۰۲) از آنجایی که سینما غیر از وجه هنر، دارای وجه رسانه‌ای نیز هست، یکی از وسایل ارتباط جمعی از نظر مطالعات رسانه‌ای به‌شمار می‌آید. پس نمی‌توان تأثیری که سینما بر زندگی اجتماعی و فرهنگ عامه یک ملت می‌گذارد را نادیده گرفت و منکر شد. «تعامل دیالکتیکی سینما با جامعه آن را به یک میانجی قوی برای فهم جهان اجتماعی مبدل می‌سازد. بدین ترتیب، مطالعه زندگی اجتماعی اکنون بدون توجه به بازنمودهای سینمایی آن امکان‌پذیر نیست.» (علیخانی، ۱۳۹۷: ۷۳) از سویی، نظام معارف قرآنی از موضوعات مهم در حوزه علوم اسلامی است و به‌جهت ضرورت وجود یک برنامه زندگی، استخراج این مفاهیم و معارف مورد توجه اکثر مسلمانان قرار گرفته است. جایگاه مهم نظام معارف قرآنی در شیوه زندگی مسلمانان ضرورت بررسی بازتاب آن را در حوزه‌های مختلف هنری، فرهنگی و اجتماعی ایجاد کرده است که یکی از این حوزه‌های مهم فرهنگی و هنری، تولیدات سینما و سینمای دفاع مقدس است. در پژوهش‌هایی که درباره سینمای دفاع مقدس شده است، بیشتر به جنبه‌های سینمایی و زیبایی‌شناختی آثار توجه و پرداخته شده است و به ندرت می‌توان تحقیقاتی را پیرامون نظام معارف قرآنی در این سبک سینمایی پیدا نمود. همین امر نگارندگان را ترغیب نمود تا جستاری در رابطه با نظام معارف قرآنی در سینمای دفاع مقدس انجام دهند. پژوهش حاضر در صدد پاسخ به این پرسش‌ها است که ۱- نظام معارف قرآنی چگونه و تا چه میزانی در فیلم‌های سینمایی «تنگه ابوقریب» و «به وقت شام» بازتاب یافته است؟ ۲- چه وجوه اشتراک و افتراق در بازتاب نظام معارف قرآنی در فیلم‌های سینمایی تنگه ابوقریب و به وقت شام وجود دارد؟

در همین راستا، پیش از پرداختن به تطبیق فیلم‌ها جهت روشن شدن هر چه بیشتر ادبیات بحث، قرآن و معارف آن، نظام معارف قرآنی و جامعه‌شناسی سینمای جنگ به اختصار شرح داده شده است.

چارچوب نظری

۱- قرآن و معارف آن

انبیا و علمای بزرگ دین همواره کوشیده‌اند در پرتو وحی الهی، سبب سعادت، رستگاری و هدایت بشر شوند. که در این زمینه اسلام به‌عنوان مکتبی انسان‌ساز به‌مقابله با عادات، احکام و عقاید باطل، کج‌اندیشی‌ها و انحرافات جامعه پرداخت. توجه به افکار و عملکرد انسان در عصر حاضر نشان می‌دهد که در جوامع امروزی بیشینه مردم از همان عادات و عقاید عصر جاهلیت پیش از اسلام پیروی می‌کنند (شعبان‌پور و بشارتی، ۱۳۹۴: ۸). خداوند متعال به‌منظور هدایت بشر و ارتقای روح و روان وی، مجموعه‌ای از بیان‌ها و رهنمودها را در قالب کتاب آسمانی برای بشر فرستاده است که افراد با توجه به قابلیت‌ها و شایستگی‌های فردی خود می‌توانند از آن استفاده کنند (فانز، نوروزی، صادقی، ۱۳۹۴: ۸). قرآن کتاب مقدس مسلمانان کتاب کاملی است و کامل بودن آن از دیدگاه علامه طباطبایی «بدین معنا که هم هدف کامل انسانیت را در خود دارد و هم آن هدف را به کامل‌ترین وجه بیان کرده است. ایشان سپس هدف انسانیت را جهان‌بینی کامل و به‌کار بستن اصول اخلاقی و قوانین عملی مناسب و ملازم با آن جهان‌بینی را ذکر کرده، تصریح می‌کند که قرآن مجید کامل این مقصود را برعهده دارد» (حسینی، ۱۳۹۲: ۱۱). «قرآن سند معرفت و هویت اسلام است؛ از این‌رو شناخت آن و بهره‌گیری از معارفش همیشه مورد توجه مسلمانان بوده است.» (غلامی، ۱۳۹۵: ۲). باید افزود این معارف قرآن به دانش‌ها و شناخت‌هایی اطلاق می‌شود که در این کتاب مقدس وجود دارد و گستره این معارف همه گزاره‌های موجود در قرآن را شامل می‌شود (محمدی مظفر، ۱۳۹۴: ۱۰). محمدتقی مصباح استخراج و یادگیری و کاربرست معارف قرآنی را از ضروریات زندگی مسلمانان دانسته و می‌گوید: «بی‌شک یکی از واجب‌ترین وظایف روحانیت این است که تلاش کند تا تمام مفاهیم قرآن را هرچه صحیح‌تر و متقن‌تر در سطوح مختلف (عالی، متوسط و ساده) تبیین کند و در دسترس جامعه قرار دهد.» (رجبی، ۱۳۸۸: ۱۱۳).

اسلام هیچ قدرت فی‌نفسه و بالذات دیگری جز قدرت خداوند را در عالم به رسمیت نمی‌شناسد. إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ، یعنی ذوالاقتدار الشدید؛ وَذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينِ یعنی قادری است بلیغ‌الاقتدار و کامل‌القدره است بر وجهی که ضعف و عجز به ساحت کبریایی او راه ندارد. (مروتی و گراوند، ۱۳۹۶: ۱۱۱)

۲- نظام معارف قرآنی

برای تبیین و ارائه نظام معارف قرآنی صاحب‌نظران به تفسیر آیات قرآن کریم می‌پردازند. تفسیر آیات قرآن کریم سابقه‌ای طولانی داشته و از همان آغاز نزول، آیات تفسیر نیز می‌شده است و پیامبر اکرم (ص) نخستین مفسر آیات مبارک قرآن کریم بوده است. تفسیر آیات قرآن به دو شیوه تفسیر تجزیه‌ای یا ترتیبی و تفسیر موضوعی توسط مفسران انجام می‌شود. باید یادآور شد که تفسیر ترتیبی قرآن یک شیوه رایج در تفسیر آیات قرآن کریم محسوب می‌شود. اما صاحب‌نظران، برای فهم عمیق آیات از شیوه‌هایی چون «توضیح واژگان قرآن، گردآوری انواع مختلف ساختارهای قرآنی، دسته‌بندی موضوعی آیات قرآن، تفسیر مجموعه آیات مربوط به یک موضوع، شرح و تفصیل آیه، آیات یا سوره‌ای خاص و موارد مشابه آن برای قرآن پژوهی بهره می‌برند» (رجبی، ۱۳۸۸: ۱۱۳). مسلمانان قرآن را طبق ترتیبی خاص تلاوت می‌کردند. به گونه‌ای که باید گفت ترتیبی که اکنون نیز صورت می‌گیرد در عصر پیامبر (ص) و زیر نظر ایشان تنظیم شده است. مفسران همواره کوشیده‌اند از آغاز دور تدوین، همین ترتیب را حفظ کنند و به همین ترتیب به شرح و توضیح آن پردازند، از این رو تفسیر ترتیبی، دارای سنتی کهن در تاریخ تفسیر قرآن کریم محسوب می‌شده است (ایازی، ۱۳۸۲: ۶۶). «در تفسیر ترتیبی مدلول آیات قرآن صرف نظر از استخراج نظریه و به ترتیب مصحف انجام می‌گیرد و هدف مفسر برده‌برداری از مفهوم و مراد معنای آیه است. لذا اهداف نهایی در تفسیر ترتیبی کشف از معانی مفردات و شناخت مراد هر یک از آیات است، گرچه این هدف به کمک آیات دیگر انجام می‌گیرد.» (ایازی، ۱۳۸۲: ۶۶). در کتاب پیام قرآن به تفسیر موضوعی قرآن پرداخته شده است. در این کتاب منظور از شیوه تفسیر موضوعی جمع‌آوری و طبقه‌بندی آیات مختلفی از قرآن مطرح شده است که در مورد یک موضوع خاص و در موقعیت‌های زمانی و مکانی مختلف نازل شده‌اند و در نهایت از مجموع محتوای آیات نظر قرآن در مورد آن موضوع خاص و ابعاد مختلف آن روشن شود (قاسم‌پور، نظریگی، ۱۳۹۶: ۲۶۷). به بیان دیگر تفسیر موضوعی «روشی است برای کشف، شناخت و تبیین موضوع با ملاحظه آیات مشترک، هم‌موضوع، هم‌مضمون و یا مبانی‌ای که به شناخت مطالب کمک کند. در این روش، مفسر آیات مختلف درباره یک موضوع را در کنار یکدیگر قرار می‌دهد و با جمع‌بندی و تحلیل، دیدگاه قرآن را درباره آن ارائه می‌دهد. تفسیر موضوعی به دنبال پاسخ پرسشی انجام می‌گیرد که در زمینه‌های مختلف اعتقادی، اجتماعی، سیاسی

تاریخی، فقهی و حتی مفهومی مطرح است و مفسر به دنبال نظریه پردازی و استخراج دیدگاه قرآن است.» (ایازی، ۱۳۸۲: ۶۶) شایان ذکر است که تفسیر موضوعی قرآن هم به دو صورت تفسیر موضوعی جامع و غیر جامع انجام می‌شود و هر یک از این شیوه خود دارای محاسن و معایبی است که در پژوهش حاضر به این موارد پرداخته نمی‌شود. علی محمد قاسمی پژوهشی مفصل در این مورد انجام داده است که در نهایت یک طبقه‌بندی جامع به شیوه الله محوری ارائه داده است. نظام معارف قرآنی بر اساس پژوهش قاسمی به طور کلی به اطلاعات جدول (۱) خلاصه می‌شود:

جدول (۱)، بررسی و طبقه‌بندی نظام معارف قرآنی بر اساس شیوه الله محوری (قاسمی، ۱۳۸۴، ۳۴-۲۸)

ردیف	تقسیم‌بندی نظام معارف قرآنی	شرح و توضیح
۱	خداشناسی	«این بخش اصل مباحث مربوط به شناخت خدا، توحید، صفات و کلیات افعال الهی است و در صدر همه موضوعات قرار می‌گیرد؛ زیرا اساس تقسیم الله است.»
۲	جهان‌شناسی	«طبیعی است که پس از بحث کلیات افعال الهی - که در بخش اول انجام می‌شود - لازم است تفصیل افعال الهی مورد بررسی و تفسیر قرار گیرند که این همان مسئله خلق و تدبیر بوده و تحت عنوان جهان‌شناسی آمده است و شامل مباحث مربوط به جهان (مانند آسمان، ستارگان، زمین، پدیده‌های جوی مثل رعد، برق، باد، و باران، و پدیده‌های زمینی مانند کوه‌ها و دریاها و نیز مباحث مربوط به عرش، کرسی، فرشتگان، جن و شیطان) می‌شود و جایگاه طرح مسائل و تفسیر آیات مربوط به آن، پس از خداشناسی است»
۳	انسان‌شناسی	«پس از بررسی و تفسیر مسائل مربوط به جهان‌شناسی، مباحث مربوط به انسان‌شناسی مطرح می‌شود؛ مباحثی هم‌چون: آفرینش انسان، روح و ویژگی‌های آن، کرامت و شرافت انسانی، مسئولیت و شرایط آن؛ مثل: آگاهی، قدرت عمل، اختیار و نیز ابعاد گوناگون وجود انسان، سنت‌های الهی، مسئله معاد و سرنوشت نهایی انسان از مباحث این بخش است. در این بخش، روشن می‌شود که این جهان، مقدمه‌ای برای آخرت است و این انسان است که با اختیار خود، می‌تواند راه سعادت یا شقاوت ابدی را برگزیند و سرنوشت نهایی خود را رقم بزند.»

۴	راه‌شناسی	«به دلیل آن‌که در مبحث انسان‌شناسی روشن می‌شود که انسان موجودی انتخابگر است و باید راه خود را آگاهانه برگزیند، مسئله‌گرینش راه و شناخت آن مطرح می‌گردد که موضوع این بخش است. شایان ذکر است که مباحثی مانند شناخت‌های عادی (انواع علم حضوری و حصولی متعارف)، شناخت‌های غیرعادی (الهام و وحی)، مسئله نبوت و ضرورت بعثت انبیا و هدف آنها، مقامات انبیا (نبوت، رسالت و امامت)، اعجاز، عصمت و سرانجام، جانشینی پیامبران (امامت به معنای خاص) تحت عنوان راه‌شناسی مورد تفسیر و بررسی قرار می‌گیرند.»
۵	راه‌نماشناسی	«پس از اثبات نبوت و ضرورت وحی در مبحث سابق، نوبت به مبحث راه‌نماشناسی می‌رسد که شامل مباحثی هم‌چون تاریخ پیامبران، ویژگی‌های پیامبران، کتاب‌های پیامبران و محتویات آنها، تاریخ پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، حوادث مربوط به زمان آن حضرت و نیز شامل تاریخ اقوام و ملل و سایر داستان‌های قرآن می‌شود. ترتب این بخش بر بخش پیشین نیز روشن است؛ زیرا پس از اثبات نبوت و وحی، لازم است گیرندگان وحی و رسانندگان آن به مردم را بشناسیم.»
۶	قرآن‌شناسی	«پس از آنکه از کتاب‌های آسمانی پیشین بحث شد، نوبت به قرآن می‌رسد؛ آخرین کتابی که نازل شده است و باقی خواهد ماند. مباحث کلی که در این بخش تحت عنوان قرآن‌شناسی مطرح می‌شوند، عبارتند از: عناوین و اوصاف قرآن، ویژگی‌های قرآن، هدف از نزول، کیفیت نزول، اعجاز، محکم و متشابه، تأویل، جهانی بودن، ابدی بودن و شیوه بیان (استدلال عقلی، موعظه، جدل، تمثیل، قصص و مانند آن).»
۷	اخلاق یا انسان‌سازی قرآن	«پس از مبحث قرآن‌شناسی، بخش مربوط به اخلاق/انسان‌سازی قرآن مطرح می‌شود؛ زیرا در قرآن‌شناسی، به این نتیجه می‌رسیم که هدف قرآن تزکیه و تعلیم است. تزکیه بحث اخلاق و خودسازی را ایجاب کرده است و مباحث آینده هم مربوط به تعلیم است.»
۸	برنامه‌های عبادی قرآن	«در بخش دیگر، مباحث مربوط به نماز، روزه، حج، دعا، ذکر و مانند آن مطرح می‌شود؛ یعنی اعمالی که رکن اساسی آنها تقویت رابطه انسان با خدا است، هرچند مصالح اجتماعی زیادی نیز در آنها منظور شده است. این بخش را می‌توان برنامه‌های عبادی قرآن نامید که در واقع، همان مسائل و برنامه‌های عملی قرآن است که مربوط به رابطه انسان با خدایند.»

۹	احکام فردی قرآن	«پس از بیان برنامه‌های عبادی قرآن، احکام فردی قرآن مورد تفسیر قرار می‌گیرند که مباحثی همچون حلال و حرام در خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها (اطعمه و اشربه، صید و ذباجه) را شامل می‌شود. این امور هم همان برنامه‌های عملی قرآن در رابطه با خود هستند»
۱۰	احکام اجتماعی قرآن	«در مقدمه این بخش، جامعه از منظر قرآن مورد بحث قرار می‌گیرد؛ مباحث اجتماعی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی را نیز در بر می‌گیرد؛ یعنی برنامه‌های عملی قرآن، که در رابطه با دیگران مطرح است، مورد تفسیر قرار می‌گیرند.» مسائلی این بخش به اقسام ذیل تقسیم می‌شوند:
		احکام مدنی
		احکام اقتصادی
		احکام قضایی
		احکام جزائی
		احکام سیاسی
		احکام بین‌المللی

۳- بیداری اسلامی در منظر قرآن

قرآن مجید یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جامعه مؤمنان را، امر به معروف و نهی از منکر می‌داند. خداوند این دو مهم را در کنار ایمان به خدا و اطاعت از او و رسول آورده است و میزان توجه به آنها را معیار برتری امت اسلام می‌داند: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» (آل عمران/ ۱۱۰)؛ «شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدید آمده‌اند؛ زیرا امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید و به خدا ایمان دارید.» تلاش امامان در ترویج و عمل به این دو عنصر اصلی اسلامی در راستای اهداف وحدت طلبانه آنها بوده است. راز این مسأله نیز در این نهفته است که راه و سرنوشت انسان‌ها در مسائل اجتماعی، با یکدیگر پیوند خورده است. انسان، طبیعتی اجتماعی دارد و عقاید، اخلاق و اعمال دیگران در او مؤثر است. از این رو با انحراف یک فرد، علاوه بر وارد کردن زیان به خود، جامعه نیز از رفتار او دچار زیان می‌شود؛ پس عقل حکم می‌کند عموم افراد، مراقب یکدیگر باشند و در حد توان، جامعه را از آلوده شدن به فساد، بازدارند. البته دایره این دو وظیفه سیاسی، علاوه بر مسائل فردی و جزئی، مسائل اجتماعی و امور کلی مسلمانان را نیز در بر می‌گیرد (هاشمی، ۱۳۹۱: ۱۱۸-۱۱۹). قرآن، هدف تمام نظام هستی را خدا می‌داند. «أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ؛ آگاه باشید که همه چیز به سوی خدا بازمی‌گردد.» (شوری/ ۵۳) خداوند در عالم خلقت، نه تنها تمام هستی بلکه آفرینش آدمی را هم دارای هدف بر می‌شمارد: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَإِنَّكُمْ لَإِنَّا لَا تُرْجِعُونَ.» (شوری/ ۱۱۵) آیا پنداشتید که شما را بی‌هدف آفریده‌ایم و به سوی ما بازگردانیده نمی‌شوید؟» تمام حرکت‌های

جامعه اسلامی از جمله بیداری اسلامی باید به این سو باشد؛ در غیر این صورت از هدف واقعی باز می ماند. قرآن کریم در آسیب شناسی فراموشی این هدف حیاتی نیز می فرماید: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (حشر/۱۹) و مانند کسانی مباشید که خدای را فراموش کردند و خدا خودشان را از یادشان برد. اینان همام فاسقاند.» (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۲: ۱۱-۱۲) «خدای متعال و (قرب به او) غایت و هدف است و چون غایت و هدف فراموش شود، انسان از حقیقت خود بیگانه می شود. ریشه و اساس همه سرکشی ها و نابسامانی ها و تباهی ها در اینجاست. بیداری اسلامی باید در عمل، کمال جویی و خداخواهی خویش را نشان دهد و این نیازمند آن است تا آدمی صفات الهی را در خود تجلی و ظهور بخشد. از این رو، بیداری جویان مسلمان باید شرایط لازم را برای حرکت پیوسته و همیشگی به سوی این هدف مطلق فراهم سازند و مبارزات خود را نیز بر پایه استقرار خلافت الهی بنا نهند. تأکید قرآن بر خداخواهی و قرب به او از آن روست که تمام فعالیت های حق طلبانه و از آن جمله بیداری اسلامی از هر گونه انحرافی در آغاز و در ادامه راه مضمون ماند. پس هدف غایی و مطلوب بیداری اسلامی در نظر قرآن، رسیدن به قرب الهی و انسان کامل شدن است.» (همان، ۱۲).

۴- جامعه شناسی سینمای جنگ

یکی از راه های معرفی جنگ و پیامدهای آن از طریق فیلم های سینمایی است. به ژانری از سینما که درون مایه اصلی فیلم، جنگ و تبعات حاصل از آن باشد سینمای جنگ می گویند «پس از کوشش مغتنم، مهم و آغازگرانه رسول ملاقلی پور در "پرواز در شب" زمینه ای برای به راه افتادن جریانی سینمایی شکل گرفت که جای الگو گرفتن از فیلم های پرحادثه خارجی، از فضای متفاوت دفاع مقدس الهام می گرفت. با ساخته شدن فیلم "دیده بان" (ابراهیم حاتمی کیا) ژانر سینمای دفاع مقدس رسماً متولد شد.» (غایب زاده، ۱۳۹۴: ۲۰). سینمای دفاع مقدس توسط افرادی ایجاد شد که خود در عرصه های نبرد حضور داشتند و جنگ را تجربه کرده بودند. از این رو هدف بیشتر آنان در عین تأیید جنگ و تهییج برای رفتن به جبهه نبرد، ادای دینی به هم زمانشان نیز محسوب می شد. آنها اغلب به شکل غریزی و تجربی سینما را شروع کرده و به مرور بر دانش و اطلاعات خود در این راستا افزوده اند. از شاخص ترین این افراد می توان به رسول ملاقلی پور، احمد رضا درویش، عزیزالله حمیدنژاد، کمال تبریزی، ابراهیم حاتمی کیا،

جمال شورجه و... اشاره نمود (مدنی، ۱۳۹۰: ۴۲). «جنگ به‌عنوان یک پدیده ویرانگر، تمامی مناسبات اجتماعی و ساختارهای جامعه مورد تهاجم را به هم ریخته و نوعی نابسامانی و بی‌سازمانی اجتماعی را به همراه می‌آورد. به‌ویژه در موقع حمله به یک کشور، مصائب و رنج‌های حاصل از جنگ و کشتار و خونریزی در درجه اول گریبان جامعه و مردم مناطق جنگ‌زده را فرا می‌گیرد، بیماری‌های روحی و روانی و عاطفی شدیدی برای آنان به ارمغان می‌آورد و افزون بر غم از دست دادن خانه و کاشانه و اموال و دارایی‌ها، غم از دست دادن نزدیکان و عزیزان را نیز به آنها می‌افزاید.» (همان، ۱۱۷-۱۱۸). سینمای پس از انقلاب اسلامی، بعد از عبور از یک دوره فترت نسبی سال‌های ۵۸-۵۹ متولد شد. در واقع از نخستین فیلم‌های تولیدشده در سینمای بعد از انقلاب آثار جنگی بودند. (راو دراد و حیران‌پور، ۱۳۹۲: ۶۵) بین سال‌های (۱۳۶۰-۶۷) حکومت، مردم و رزمندگان به دلیل وجود شرایط جنگی و تثبیت نظام جمهوری اسلامی با هم همراه بودند. بیشتر کارگردانان سینما، سعی بر آن داشتند در جهت اهداف جمعی جامعه، (ایمان به پیروزی در جنگ، حراست از انقلاب اسلامی و حمایت معنوی از رزمندگان) تلاش کنند. بنابراین سینمای جنگ ایران در بستر اجتماعی و چنین دوره‌ای پا به عرصه ظهور گذاشت. هنرمندان با توجه به حس دینی و میهن‌دوستی در جهت حمایت از مدافعان میهن و انقلاب اسلامی فعالیت می‌کرده‌اند (مدنی، ۱۳۹۰: ۵۷-۵۶).

۵- خلاصه فیلم سینمایی «تنگه ابوقریب»

مجید، خلیل، حسن و عزیز چهارتن از رزمندگان گردان عمار هستند که آماده رفتن به مرخصی از جبهه شده‌اند. در این حین به یک‌باره به آنها اطلاع می‌دهند که به تنگه ابوقریب (نام آخرین عملیات پیش از قطع نامه ۵۹۸) حمله شده است. آنها غیر از حسن (برادر همسر مجید) تصمیم می‌گیرند به خط مقدم بازگردند و مرخصی را به بعد از عملیات ابوقریب موکول کنند. در حین تجهیز کردن گردان، نحوه ماسک زدن را هم به رزمندگان آموزش می‌دهند و این آموزش را به نوجوانی به نام علی محول می‌کنند. علی خواهان حضور در خط مقدم بود و مجید نمی‌پذیرفت و از او می‌خواست که در پشت خط مقدم خدمت کند. هنگامی که تمامی رزمندگان برای رفتن به تنگه ابوقریب آماده می‌شدند، نیروهای بعثی، آنها را مورد حمله موشک‌های خود قرار دادند و عده‌ای از رزمندگان را شهید کردند؛ از جمله عزیز که در حال نجات دادن دیگر رزمندگان بود،

هنگامی که علی را از تیررس دشمن نجات داد به شهادت رسید و از ادامه راه باز ماند. حسن نیز که ساک خود را بسته و آماده حرکت به سمت تهران بود، از تصمیم خود منصرف شد و تا تنگه ابوقریب دوستان خود را همراهی نمود. در طول مسیر به سمت تنگه ابوقریب با مردمان بی دفاع و جنگ زده روبه رو شدند که همگی آنها خلاف جهت حرکت رزمندگان پیاده و با چهره‌هایی خسته و ماتم زده در حرکت بودند. حسن و سایر هم‌زمانش مدتی را در آنجا ماندند و به مردم جنگ زده کمک کردند و به آنها آذوقه رساندند. در ادامه رزمندگان به روستایی خالی از سکنه رسیدند. تنها ساکن روستا به همراه همسرش، با تمام داشته‌های خود از رزمندگان پذیرایی کردند و آنها را صبح به سمت جبهه نبرد بدرقه کردند. هنگامی که رزمندگان به خط مقدم رسیدند، در تنگه ابوقریب به دست بعضی‌ها محاصره شدند. محاصره به درازا انجامید و آذوقه و آب رزمندگان به تمام شد و بسیاری از رزمندگان از تشنگی به شهادت رسیدند. حسن نیز بر اثر شکسته شدن دیوار صوتی دچار موج‌گرفتگی شد و در صحنه‌ای هنگامی که در تیررس دشمن قرار داشت به دست مجید نجات یافت. مجید دست و پای او را بست تا دوباره در دید دشمن قرار نگیرد. خلیل و مجید هم در پایان فیلم تا پیش از رسیدن نیروهای کمکی به شهادت رسیدند و در پایان علی رزمنده نوجوان تنها بازمانده گردان عمار، با تفنگ در دست در سکانس پایانی فیلم به تصویر کشیده شد.

۵-۱- تحلیل نظام معارف قرآنی در فیلم سینمایی «تنگه ابوقریب»

طبق مباحثی که پیش‌تر در نوشتار حاضر مطرح شد در فیلم سینمایی تنگه ابوقریب سعی شده است، هشت سال دفاع مقدس با واقع‌گرایی عمیق‌تری به مخاطب ارائه شود و به نوعی حس هم‌ذات‌پنداری در مخاطبان ایجاد شود. نکته حائز اهمیت، کاربرد و جایگاه مهم نظام معارف قرآنی در بطن فیلم‌های سینمایی دفاع مقدس است. در فیلم تنگه ابوقریب شخصیت‌های اصلی در ابتدای فیلم از روزمرگی‌های زندگی و مسئولیت‌های خود در قبال خانواده صحبت می‌کنند و به نظر می‌رسد هدفی که فیلم‌نامه و فیلمساز دنبال می‌کنند عینیت بخشیدن به شرایط رزمندگان هشت‌سال دفاع مقدس است. به گونه‌ای که در طول فیلم اقشار، اقوام و حتی نیروهای مسلح مختلف کشور، در کنار هم با اتحادی مثال‌زدنی با کم‌ترین تجهیزات در برابر دشمن تا دندان مسلح به دفاع از میهن خویش می‌پردازند و این خود نشأت گرفته از نظام‌های معارف قرآنی

است که خداوند در ذات تمام آنها به ودیعه گذاشته است. در واقع رعایت این احکام در طول ۸ سال دفاع مقدس سبب برکتی شد تا انقلاب اسلامی به سراسر جهان معرفی و صادر شود و این گونه به فرهنگ بیداری اسلامی هویت بخشید.

در این میان همان طور که در جدول ۲ مشهود است، بارزترین مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی که مورد توجه قرار گرفته‌اند احکام جهان‌شناسی و احکام بین‌المللی است و این مؤلفه‌ها در شخصیت تک تک نقش‌ها نمود پیدا کرده است.

جدول (۲)، تحلیل بازتاب نظام معارف قرآنی (براساس شیوه‌الله محوری)

در فیلم سینمایی «تنگه ابوقریب» (نگارندگان، ۱۳۹۹)

ردیف	نظام معارف قرآنی تنگه ابوقریب	عنوان فیلم	شرح مؤلفه در فیلم سینمایی
۱	خداشناسی	✓	در روایت قصه با وجود کمبود نیروی انسانی و آب امید به پیروزی نقش پررنگی دارد و این نشأت گرفته از شناخت و ایمان به خدا است.
۲	جهان‌شناسی	✓	- کمک مالی (وام دادن) رزمندگان به حسن - اتحاد بین اقوام مختلف در مقابل دشمن - شهادت اعضای گروه عمار و زنده ماندن یک نفر (علی)
۳	انسان‌شناسی	✓	با حق انتخابی که خدا به انسان داده است (حسن) تصمیم به ماندن در جبهه و همراهی هم‌زمان خود می‌گیرد.
۴	راه‌شناسی	✓	جهاد و شهادت در راه خدا
۵	راه‌نماشناسی	✓	- در راه دفاع از میهن ائمه (ع) را الگوی خود قرار داده‌اند.
۶	قرآن‌شناسی	-	-
۷	اخلاق یا انسان‌سازی قرآن	✓	- استفاده نکردن از بمب شیمیایی (عدم مقابل به مثل) - سکانسی که (خلیل) رزمندگان را دعوت به نشستن در خودرو کرد تا افرادی که از جنگ باز می‌گشتند خجالت زده نشوند.

۸	برنامه‌های عبادی قرآن	✓	اقامه کردن نماز جماعت در جبهه نبرد
۹	احکام فردی قرآن	-	-
۱۰	احکام اجتماعی قرآن	✓	احکام مدنی
		✓	کمک مالی (وام دادن) رزمندگان به حسن
	✓	احکام اقتصادی	منع کردن علی از قضاوت کردن توسط مجید
	✓	احکام قضایی	جدال با دشمن به جزای حمله به کشور
	✓	احکام جزائی	نوع مراودت با دشمن در هنگام صلح و جنگ: استفاده نکردن از بمب شیمیایی در برابر دشمن
	✓	احکام بین‌المللی	- کمک به غیرنظامیان در جنگ - امدادسانی زنان در جبهه - آوارگی غیرنظامیان - نوع مراودت با دشمن در هنگام صلح و جنگ: استفاده نکردن از بمب شیمیایی در برابر دشمن

۶- خلاصه فیلم سینمایی «به وقت شام»

یونس خلبان بازنشسته است که به همراه پسرش علی (که همسر باردارش در بیمارستان است) داوطلبانه مأموریت پیدا می‌کند که برای رساندن مواد غذایی و دارو به کمک مردم در حصر تدمر بروند. در شهر تدمر سوریه، نیروهای سوریه به‌ویژه نیروهای بلال (که همسر خود را به تازگی در اثر جنگ از دست داده است) با داعشی‌ها درگیر می‌شوند. آنها تلاش می‌کنند موقعیت پرواز هواپیمایی حامل مردم، مصدومان، اسرای داعشی و زندانیان را فراهم کنند که بلال با برخورد خودروی خود با خودرو دشمن سبب انهدام آنها شد و با شهادت ایشان گونه خود به علی این فرصت را داد تا هواپیما را با موفقیت به پرواز درآورد و تدمر را ترک کنند. بعد از پرواز هواپیما در طول مسیر، اسرای داعشی با کمک همسر شیخ ممدوح کنترل هواپیما را در دست می‌گیرند. یونس به ناچار مجبور به معامله با شیخ تکفیری می‌شود. معامله‌ای که در آن قرار بر آزادی مردم و مصدومین می‌شود و در عوض علی نیز هواپیما را به‌دستور شیخ به تدمر برمی‌گرداند. پس از رساندن شیخ ممدوح و همراهانش به تدمر، قرار بر این بود که یونس و همراهانش برگردند،

اما بعد از نشستن هواپیما در تدمر، فرمانده چچنی از معامله شیخ عصبی شده و او را با ضرب شمشیر از پا در می‌آورد. از این رو یونس و علی و همراهانشان در دست داعشی‌ها اسیر می‌شوند. این فرمانده چچنی با انتخاب ام‌سلما (خواننده بریتانیایی شیطان‌پرست، که تازه مسلمان شده) برای حرکت انتحاری، او را به همراه علی به مأموریت می‌فرستد. علی در طول پرواز متوجه هدایت هواپیما به سمت اروپا می‌شود و از نقشه شیطان‌ی و پلید آنان آگاه می‌شود و برای اینکه از واقعه‌ای مشابه انفجار برج‌های دوقلوی آمریکا در سال ۲۰۰۰ جلوگیری کند، در صدد مقابله بر می‌آید. با توجه به درگیری ام‌سلما با نیروی خود و کشتن او، علی توانست راحت‌تر بر فضای حاکم کنترل داشته باشد. او توانست چترهای نجات را به قفسه‌های اسرا وصل کند و آنها را نجات دهد. اما در پایان دست خود را که در دست یونس بود را رها کرد و پس از نجات اسرا، با انفجار هواپیما علی به شهادت رسید.

۶-۱- تحلیل نظام معارف قرآنی در فیلم سینمایی «به وقت شام»

مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی در فیلم سینمایی به وقت شام به صورتی عمیق گنجانده شده است و بر اساس محوریت فیلم سینمایی که بر موضوع جنگ و تجزیه‌ی جهان اسلام تأکید دارد مؤلفه احکام بین‌المللی به صورتی پررنگ نمود یافته است. جوانی که درگیر زندگی شخصی و احکام فردی اسلامی خود است و به تازگی پدر شده و وظایف پدرانه بر احکام فردی او افزوده شده است، برای دفاع از هویت دینی و خداشناسی، راه‌شناسی، جهان‌شناسی، اخلاق یا انسان‌سازی قرآن و احکام اجتماعی قرآن (اقتصادی، سیاسی و بین‌الملل) جهاد را ترجیح داده و رهسپار سوریه می‌شود. در جنگ با داعش و تمامی تروریست‌ها در منطقه خاورمیانه، با رعایت تمامی دستورات الهی و نیز از طریق جنگ پرده از چهره متجاوزان کنار زده شد. فیلم سینمایی به وقت شام به خوبی توانسته است این امر را با توجه به تعداد مؤلفه‌های معارف قرآنی که در فیلمنامه رعایت کرده است، نشان دهد و نقش خود را به‌عنوان رسانه‌ای در جهت تبلیغ بیداری اسلامی و مقاومت به خوبی ایفا کند.

جدول (۳)، تحلیل بازتاب نظام معارف قرآنی (براساس شیوه‌الله محوری) در فیلم سینمایی «به وقت

شام» (نگارندگان، ۱۳۹۹)

شرح مؤلفه در فیلم سینمایی	عنوان فیلم	نظام معارف قرآنی به وقت شام	ردیف
امید به پیروزی حق بر باطل و ایمان به خدا	✓	خداشناسی	۱
- اتحاد بین ملت‌ها و ادیان مختلف - شهادت (علی) برای نجات بشریت - محاصره مردم شاهر و مواجهه با کمبود مواد غذایی و دارویی - کمک به مردم بی‌دفاع - شریعت	✓	جهان‌شناسی	۲
دو خلبان با اختیار خود برای نجات مردم محاصره شده در تدمیر می‌روند	✓	انسان‌شناسی	۳
جهاد و شهادت در راه خدا	✓	راه‌شناسی	۴
الگو قرار گرفتن انبیا (ع)، (سر بریده شده در راه خدا)	✓	راه‌نماشناسی	۵
مردم در محاصره و نبود مواد غذایی و دارویی (شعب ابوطالب)	✓	قرآن‌شناسی	۶
نجات زندانیان به همراه مردم از دست داعش	✓	اخلاق یا انسان‌سازی قرآن	۷
ادای فریضه نماز در هنگام جهاد	✓	برنامه‌های عبادی قرآن	۸
-	-	احکام فردی قرآن	۹
- سرقت (تلفن همراه) توسط فرد داعشی از غیرنظامی که به شهادت رسیده است.	✓	احکام مدنی	۱۰ احکام اجتماعی قرآن
رساندن مواد غذایی و دارویی به مردم در حصر تدمیر.	✓	احکام اقتصادی	
سوگند به قرآن از سوی دو طرف حق و باطل (شیخ و یونس).	✓	احکام قضایی	
جدال با دشمن به جزای حمله به کشور.	✓	احکام جزائی	
در جوامع مسلمان هنگام جنگ برای نجات افراد عادی و زندانی تبعیض قائل نمی‌شوند اما دشمن به افراد غیرنظامی هم رحم نمی‌کند.	✓	احکام سیاسی	
- گروه تروریستی داعش از افرادی در سراسر جهان تشکیل شده بود و ادعای خلافت بر عراق و سوریه را داشتند. - کمک نظامیان به غیرنظامیان - آوارگی غیرنظامیان - تبعیض قائل نشدن در نجات زندانیان در بند با افراد عادی - تزریق مورفین به اسرای مدافع حرم توسط گروهک داعش	✓	احکام بین‌المللی	

۷- تطبیق نظام معارف قرآنی در فیلم‌های سینمایی «تنگه ابوقریب» و «به وقت شام»

رسانه‌ها و تأثیر آنها در شکل‌گیری افکار عمومی نقش بسزایی دارند. و نباید از اهمیت آنها در موج بیداری اسلامی غافل بود. از این‌رو دو فیلم سینمایی مذکور با رعایت احکام الهی، با ساخت و پخش صحنه‌هایی که اُبّهت دولت‌های قدرتمند را در هم می‌شکند، نشان دادند که می‌توان با بیداری و مقاومت روی پای خود ایستاد. دو فیلم سینمایی «تنگه ابوقریب» و «به وقت شام» هر دو با موضوع و ژانر جنگی و دفاع مقدس ساخته شده‌اند. مهم‌ترین مؤلفه‌های قرآنی لحاظ شده در فیلم سینمایی «تنگه ابوقریب» شامل جهان‌شناسی، اخلاق یا انسان‌سازی قرآن و احکام اجتماعی قرآن به‌ویژه بین‌الملل است و نیز نویسنده از مؤلفه‌هایی چون قرآن‌شناسی، احکام فردی قرآن و احکام مدنی در روایت داستان استفاده ننموده است. از سوی دیگر مهم‌ترین مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی به‌کار رفته در فیلم سینمایی «به وقت شام» شامل احکام جهان‌شناسی و احکام اجتماعی قرآن به‌ویژه احکام بین‌الملل بوده است. نکته حائز اهمیت این است که تنها مؤلفه‌ای که در جریان فیلم به‌کار نرفته، احکام فردی قرآن است. بنابراین طبق جدول (۱) و با توجه به تحلیل و تبیین صورت گرفته در جداول (۲) و (۳) نظام معارف قرآنی در بخش‌های مختلف دو فیلم سینمایی مشهود است و ساختار کلی فیلم‌ها بر مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی شامل احکام جهان‌شناسی و احکام اجتماعی قرآن به‌ویژه احکام بین‌الملل تأکید دارند. بازتاب این دو مؤلفه مذکور به واسطه صحنه‌ها و مفاهیمی نظیر، کمک به غیرنظامیان، اتحاد بین اقوام و ملل مختلف، حضور زنان در جنگ، آوارگی غیرنظامیان و... در فیلمنامه هر دو فیلم سینمایی تنگه ابوقریب و به وقت شام، به‌طور مشهود و ملموس بیان و به تصویر کشیده شده است و احکام فردی در هیچ‌کدام از فیلم‌ها مورد توجه نبوده است. همان‌طور که پیش‌تر بیان گردید، در قرآن (آل عمران/۱۱۰) به دو عنصر امر به معروف و نهی از منکر سفارش شده است و این دو عنصر مذکور در راستای اهداف وحدت طلبانه است. بنابراین سرنوشت انسان‌ها با یکدیگر پیوند خورده است. از این‌رو طبق تحلیل‌های حاصل از جداول (۲ و ۳) دو فیلم سینمایی ذکر شده بیشتر به جهان‌شناسی و احکام اجتماعی پرداخت کرده‌اند.

هم‌چنین حائز اهمیت است که بازیگران در فیلم‌های سینمایی تنگه ابوقریب و به وقت شام هر یک در قالب نقش خود به مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی تأکید داشته‌اند و میزان و چگونگی بازتاب این مؤلفه‌ها در شخصیت‌های دو فیلم در جدول (۴) مورد تحلیل و تطبیق قرار گرفته است:

جدول (۴)، تحلیل و تطبیق بازتاب نظام معارف قرآنی (براساس شیوه‌الله‌محوری) در عملکرد شخصیت‌های اصلی فیلم سینمایی تنگه ابوقریب و به وقت شام (نگارندگان، ۱۳۹۹)

ردیف	فیلم سینمایی	شخصیت‌ها	عنوان مؤلفه نظام معارف قرآنی	شرح مؤلفه در عملکرد شخصیت فیلم
		مجید (جواد عزتی)، پزشک گردان عمار می‌باشد که در اوایل فیلم سعی دارد حسن (زاد همسرش) را طبق خواسته خانواده‌اش به عقب بازگرداند. و همچنین عزیز قبل از شهادتش علی (پسر بچه نوجوان) را به او می‌سپارد تا در طول مسیری که با گردان همراه است از او مراقبت کند.	-خداشناسی -احکام اجتماعی قرآن (همه موارد) -انسان‌شناسی -اخلاق یا انسان‌سازی قرآن -راه‌شناسی	-امید به پیروزی و ایمان به خدا -نهی کردن علی از قضاوت کردن -استفاده از بمب شیمیایی را حرام می‌داند و لولو اینکه دشمن از این سلاح استفاده نماید. -وام دادن به هم‌رزم خود -جهاد و دفاع از میهن را به مرخصی و دیدار با خانواده در اولویت قرار می‌دهد. -در حین جنگ به یساری و مدد غیرنظامیان می‌شتابد. -جهاد در راه خدا و به درجه شهادت نائل شدن
۱	تنگه ابوقریب	خلیل (حمیدرضا آذرنگ)، رزمنده‌ای محکم و شجاع و در عین حال به شدت عاطفی است. در ابتدای فیلم به فکر رفع نیازهای زندگی روزمره خانواده خود است که این امر بعد دیگر رزمندگان را که همان زمینی و عینی بودن هست، به‌نمایش می‌گذارد.	-خداشناسی -احکام اجتماعی قرآن (همه موارد) -انسان‌شناسی -اخلاق یا انسان‌سازی قرآن -برنامه‌های عبادی قرآن -راه‌شناسی	امید به پیروزی و ایمان به خدا -نهی کردن علی از قضاوت کردن -وام دادن به هم‌رزم خود -جهاد و دفاع از میهن را به مرخصی و دیدار با خانواده در اولویت قرار می‌دهد. -ادای فریضه نماز جماعت -امر به معروف و نهی از منکر هم‌زمان خود در برخورد با غیرنظامیان -جهاد در راه خدا و به درجه شهادت نائل شدن
		حسن (امیر جلیلی)، فردی بذله‌گو است. او برادر همسر مجید (پزشک گردان) می‌باشد. که علی‌رغم تلاش‌های مکرر مجید برای بازگرداندن او به عقب، موفق می‌شود همراه گردان عمار به خط مقدم (تنگه ابوقریب) برود.	-خداشناسی -انسان‌شناسی -احکام اجتماعی قرآن (احکام جزائی، بین‌المللی)	-امید به پیروزی و ایمان به خدا -جهاد و دفاع از میهن را به مرخصی و دیدار با خانواده در اولویت قرار می‌دهد. -در حین جنگ به یساری و مدد غیرنظامیان بالاخص کودکان می‌شتابد.
		یکی از رزمندگان گردان عمار که نقش کوتاهی را در فیلم بر عهده داشت، عزیز (علی سلیمانی) نام دارد. او در صحنه‌ای از فیلم که مورد حمله هوایی یعنی‌ها قرار می‌گیرند برای نجات علی (پسر نوجوانی که مادرش او را به عزیز سپرده است) جان خود را به خطر می‌اندازد و سرانجام به شهادت می‌رسد.	-خداشناسی -انسان‌شناسی -راه‌شناسی -راه‌نماشناسی -احکام اجتماعی قرآن -احکام جزائی، اقتصادی و بین‌المللی)	-امید به پیروزی و ایمان به خدا -وام دادن به هم‌رزم خود -جهاد و دفاع از میهن را به مرخصی و دیدار با خانواده در اولویت قرار می‌دهد. -جهاد در راه خدا و به درجه شهادت نائل شدن -مداحی کردن برای ائمه (ع) در بین رزمندگان و روحیه و انگیزه دادن به آنها -در حین جنگ به یساری و مدد غیرنظامیان می‌شتابد.
		پسر نوجوان عکاسی که علی (مهدی) قربانی) نام دارد، به‌طور مکرر و با پیگیری از مجید می‌خواهد که او را نیز همراه خود به خط مقدم ببرند. سرانجام با سماجت خود توانست رضایت مجید را جلب کند و با سایر رزمندگان راهی خط مقدم شود. در صحنه آخر با تصویری که از او در قاب دوربین ثبت می‌شود علی را تنها بازمانده عملیات تنگه ابوقریب معرفی می‌کند.	-خداشناسی -راه‌شناسی -احکام اجتماعی قرآن (احکام جزائی)	-امید به پیروزی و ایمان به خدا -جهاد در راه خدا

		<p>پونس (هادی حجازی فر)، خلبان بازنشسته‌ای که در طول زندگی خود در حال مبارز با استکبار و دفاع از حق بوده است این بار داوطلبانه به همراه پسر خود برای دفاع از مردم در حصر تدمر می‌شتابد که به دست نیروهای تکفیری اسیر می‌شود و در آخر علی با شهادت خود، او و دیگر نیروهای مقاومت را نجات می‌دهد.</p>	<p>- خداشناسی - جهان‌شناسی - احکام اجتماعی قرآن (اکثر موارد) - انسان‌شناسی - اخلاق یا انسان‌سازی قرآن - راه‌شناسی - راه‌نماشناسی - برنامه‌های عبادی قرآن</p>	<p>- امید به پیروزی و ایمان به خدا - همواره در جبهه نبرد بودن و جهاد و اسارت در راه خدا - کمک و مدد رساندن به غیرنظامیان. - یاری حق علیه باطل - ادای فریضه نماز - بازگشت به جبهه جنگ حین بازنشستگی - سلام دادن به امه (ع) - شریعت - اتحاد (کشورهای ایران، سوریه، عراق، افغانستان، پاکستان و ...)</p>
<p>۲</p>	<p>به وقت شام</p>	<p>علی (بابک حمیدیان)، خلبان جوانی که در کودکی با روحیه مقاومت و شهادت طلبی بزرگ و تربیت شده است به همراه پدر خود داوطلبانه برای نجات مردم تدمر سوریه که در محاصره و کمبود مواد دارویی و آذوقه هستند می‌رود که سرانجام برای نجات بشریت جان‌فشانی می‌کند و به درجه شهادت نائل می‌شود.</p>	<p>- خداشناسی - جهان‌شناسی - احکام اجتماعی قرآن (اکثر موارد) - انسان‌شناسی - اخلاق یا انسان‌سازی قرآن - راه‌شناسی - راه‌نماشناسی</p>	<p>- توکل و ایمان به خدا در بازگشت به شهر تدمر - بازگشت به جبهه جنگ در تبعیت از پدر - اسارت و شهادت در راه خدا - نجات اسرا و بشریت با گذشتن از جان خود - سلام دادن به امه (ع) - جهاد و دفاع از مظلوم را نسبت به خانواده اولویت قرار دادن. - شریعت - اتحاد (کشورهای ایران، سوریه، عراق، افغانستان، پاکستان و ...)</p>
		<p>بلال (بیر داغر)، فرمانده نیروهای مقاومت سوریه که خانواده خود را نیز از دست داده است برای به پرواز در آمدن هواپیما و نجات جان مردم فداکاری و از خودگذشتگی می‌کند و با برخورد خودرو خود با خودرو دشمن سبب انفجار مهیبی می‌شود تا هواپیما با موفقیت تدمر را ترک کند.</p>	<p>- خداشناسی - جهان‌شناسی - احکام اجتماعی قرآن (اکثر موارد) - انسان‌شناسی - اخلاق یا انسان‌سازی قرآن - راه‌شناسی</p>	<p>- امید به پیروزی و ایمان به خدا - جهاد و شهادت در راه خدا - از دست دادن خانواده در راه خدا - کمک به غیر نظامیان در جنگ - نجات جان زندانیان همراه با سایر مردم - از خود گذشتگی - اتحاد (کشورهای ایران، سوریه، عراق، افغانستان، پاکستان و ...)</p>
		<p>ابوعمر الشیشانی (زوزف سلامه)، سرکرده جنایت‌کار و خبیث گروه تکفیری است که به نیروهای خود نیز رحم نمی‌کند و شیخ تکفیری را به علت مذاکره با مسلمانان به هلاکت می‌رساند و ام‌سلما را مأمور می‌گرداند تا با یک حرکت انتحاری و منفجر کردن هواپیمای هدایت شده به سمت منطقه‌ای غیر از سوریه (اروپا) وجه مسلمانان را در جهان تخریب کند. (به مانند واقعه ۱۱ سپتامبر در سال ۲۰۰۱)</p>	<p>- خداشناسی - جهان‌شناسی - احکام اجتماعی قرآن (اکثر موارد) - انسان‌شناسی - اخلاق یا انسان‌سازی قرآن - راه‌شناسی</p>	<p>- رحم نکردن به نیروهای خودی و عدم اتحاد (جنایت‌کار و بی‌رحم) - به شهادت رساندن مسلمانان و مردم بی‌دفاع - جنگ و نابودی برای غیر خدا</p>
		<p>ام‌سلما (سینتیا کرم)، خواننده پاپ بریتانیایی که دچار افسردگی شدیدی است بنابراین به گروه داعش پیوسته است و قصد دارد با هدایت هواپیما به منطقه‌ای از اروپا و انجام حرکت انتحاری وجه مسلمانان را در جهان تخریب کند.</p>	<p>- خداشناسی - جهان‌شناسی - احکام اجتماعی قرآن (اکثر موارد) - انسان‌شناسی - اخلاق یا انسان‌سازی قرآن - راه‌شناسی</p>	<p>- عدم امید به زندگی و ایمان به خدا - حامی ظالم در برابر مظلوم - رحم نکردن به هم‌رزم خود (عدم اتحاد) - جهاد و جان خود را از دست دادن در راه غیر خدا</p>

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از ارزیابی‌ها نشان می‌دهد که استفاده از نظام معارف قرآنی به حفظ ارزش‌های اسلامی و انقلابی کمک شایانی می‌کند؛ هویت فرهنگی جامعه پایدار می‌شود، آسیب‌های وارده از سمت دشمن را محدود و فرهنگ شهادت‌طلبی را به نسل‌های آینده منتقل می‌کند. در این روند شیوه انتخاب صحیح فیلمنامه برای همسو بودن با این ارزش‌ها دارای اهمیت بسزایی است. از این رو هنرمندان در عرصه فعالیت خود با توجه به مسائل روز جامعه، موضوع و مضمون را انتخاب می‌کنند؛ یعنی در واقع در انتخاب این مضامین تحولات اجتماعی و سیاسی نقش داشته‌اند و در هر دوره فیلم‌هایی ساخته می‌شوند تا شرایط پیرامون همان دوره را انعکاس دهند. با توجه به پرسش‌های آغازین این پژوهش، چگونگی و میزان بازتاب نظام معارف قرآنی در هر فیلم مبنی بر این است که در چه برهه‌ای از تاریخ ساخته شده‌اند؛ یعنی می‌توان گفت فیلم تنگه ابوقریب و به وقت شام هر دو به یک اندازه (با اختلاف ناچیزی) از نظام معارف اسلامی الگو گرفته‌اند و حتی هر دو فیلم مذکور بر دو مؤلفه جهان‌شناسی و احکام اجتماعی (احکام بین‌المللی) تأکید بیشتری داشته‌اند. چرا که هر دوی آنها از اتفاقات سیاسی جهان امروز (بیداری اسلامی) تأثیر گرفته‌اند. (به بیان دیگر فاصله زمانی بین داستان دو فیلم سینمایی «تنگه ابوقریب» و «به وقت شام» بین دهه ۶۰ تا دهه ۹۰ ه.ش است. اما ضمن رعایت اکثر مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی دو مؤلفه احکام جهان‌شناسی و احکام بین‌المللی بیشترین بازتاب را در هر دو فیلمنامه داشته است؛ چرا که فیلم‌های سینمایی ذکر شده در واقع حاصل یک برهه از زمان و یک دوره هستند.) در ادامه برای پاسخ به پرسش دوم پژوهش حاضر، به وجوه اشتراک و افتراق دو فیلم مورد بحث پرداخته شده است.

هر دو فیلم تنگه ابوقریب و به وقت شام از نظام معارف قرآنی به خوبی بهره برده‌اند؛ بدین معنی که حداکثر این مؤلفه‌ها را در قالب کاراکترها و صحنه‌های فیلمنامه گنجانده‌اند. در این بین در هر دو فیلم به دو مؤلفه جهان‌شناسی و احکام بین‌المللی بیشتر توجه شده است. همان‌طور که پیش‌تر بیان شد این مؤلفه‌ها در قالب سکانس‌های مشابهی در فیلم، همچون کمک به غیرنظامیان، اتحاد بین اقوام و ملل مختلف، حضور زنان در جنگ، آوارگی غیرنظامیان و... به تصویر کشیده شده‌اند. اما با این وجود فیلم به وقت شام موفق شده است از مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی حداکثر استفاده را نماید. چرا که نویسنده و فیلمساز کوشش کرده‌اند تعداد بیشتری

از مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی را در داستان خود جای دهند. به گونه‌ای که تنها از مؤلفه احکام فردی قرآن سود نجسته است. ولی فیلم تنگه ابوقریب علاوه بر احکام فردی قرآن، از احکام مدنی و احکام قرآن‌شناسی نیز استفاده نموده است. بر این اساس می‌توان چنین دریافت کرد که فیلم به وقت شام از نظر کمیت بازتاب موفق‌تری داشته است و اما طبق جدول شماره (۴) و نتایج حاصل از آن، اکثر مؤلفه‌های نظام معارف قرآنی در تک‌تک کاراکترهای فیلم سینمایی به وقت شام (اعم از کاراکترهای مثبت و منفی) به نمایش درآمده است. در واقع مؤلفه‌ها در میان تمامی کاراکترهای فیلم کم‌و بیش به‌طور یکسان وجود دارد و این در حالی است که در فیلم سینمایی تنگه ابوقریب، اکثر مؤلفه‌ها را تنها در شخصیت‌های مجید و خلیل می‌توان مشاهده و دریافت نمود. در نتیجه در فیلم به وقت شام احتمال دریافت و درک هر کدام از این مؤلفه‌ها از طرف مخاطب بیشتر است. بر این اساس چنین می‌توان استنباط کرد که فیلم سینمایی به وقت شام، علاوه بر موفقیت در بازتاب کمی نظام معارف قرآنی، از نظر کیفیت نیز موفق‌تر عمل نموده است.

در نهایت باید گفت که با رعایت نظام معارف قرآنی در ساخت فیلم‌های جنگی (دفاع مقدس و مدافعان حرم)، می‌توان در قالب رسانه به تبلیغ بیداری، آگاهی و مقاومت پرداخت و در مقابل تبلیغات و ادعای رسانه‌های غربی در راستای گسترش ایران هراسی و اینکه این انقلاب‌ها به نظامی شبیه به جمهوری اسلامی منتهی می‌شوند، روشنگری کرد. بنابراین اهمیت رعایت نظام معارف قرآنی در این‌گونه فیلم‌ها دو چندان می‌شود. آموزه‌های نظام معارف قرآنی در قالب احکام و دستورات الهی، هویت و فرهنگ اسلامی را می‌سازد. در نتیجه هم‌زمان برای برقراری احکام الهی و مبارزه با حکام ظالم، می‌بایست برای معنویت و شناخت خدا نیز مبارزه نمود و بعد از پیروزی برای سازوکارهای تربیتی اسلامی، تلاش نمود تا جامعه‌ای بیدار و به‌دور از ستم حاصل آید.

منابع و مآخذ

- حسینی، سید معصوم، (۱۳۹۲)، «جامعیت قرآن از نگاه علامه طباطبایی»، معارف قرآنی، سال ۴، شماره ۱۴، ۲۰-۷.
- راودراد، اعظم؛ حیران‌پور، سپیده، (۱۳۹۲). «تحولات بازتاب جنگ در سینمای ایران»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال نهم، شماره ۳۳، ۵۸-۸۰.
- رجیبی، محمود، (۱۳۸۸)، «تفسیر موضوعی قرآن از منظر استاد محمدتقی مصباح»، قرآن شناخت، سال ۲، شماره ۲، ۱۴۶-۱۱۱.
- سلیم، حجت، (۱۳۹۷)، «مروری اجمالی بر تربیت اسلامی؛ با تأکید بر نقش رسانه»، فصلنامه جامعه فرهنگ رسانه، سال هفتم، شماره ۲۷، صص ۱۰۲-۱۲۷.
- شعبان‌پور، محمد؛ بشارتی، زهرا، «مؤلفه‌های قرآنی فرهنگ جاهلیت و مصادیق آن در جوامع مدرن»، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، ۱۳۹۴، سال ۶، شماره ۱۹، ص ۷.
- فائز، قاسم؛ نوروزی، ابوالفضل؛ صادقی، عماد، (۱۳۹۴)، «تحلیل آیات مربوط به جامعیت قرآن مجید»، سراج منیر، دوره ۶، شماره ۲۱، ۲۹-۷.
- قاسمی، علی محمد، (۱۳۸۴)، «تفاسیر موضوعی و شیوه‌های تقسیم معارف قرآن»، معرفت، شماره ۹۶، ۳۴-۲۸.
- قاسم‌پور، محسن؛ نظریگی، مریم، (۱۳۹۶)، «مطالعه تطبیقی روش‌شناسی تفاسیر موضوعی "موضوع‌محور" و مکتب اثبات‌گرایی»، مطالعات قرآن و حدیث، سال ۱۰، شماره ۲، پیاپی ۲۰، ۲۶۳-۲۸۸.
- صدیقی، هاشم، (۱۳۹۱)، «بیداری اسلامی و وحدت مسلمانان از منظر قرآن، سنت و روایات»، فصلنامه حبل‌المتین، شماره اول، شماره اول، صص ۱۱۳-۱۳۶.
- عسکری، مهدی، (۱۳۹۶)، «تبیین معمای امنیتی خاورمیانه و امکان همکاری امنیتی ایران و غرب در مبارزه با گروه‌های سلفی-تکفیری»، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، سال ۱۱، شماره ۴۱، ۱۱۵-۱۳۲.
- علیخانی، زهره، (۱۳۹۷)، «صنعت فرهنگ و فیلم دینی: تحلیل انتقادی فیلم‌سینمایی سر به مهر، فصلنامه جامعه فرهنگ رسانه»، سال هفتم، شماره ۲۹، صص ۵۲-۷۷.
- غایب‌زاده، جواد، (۱۳۹۴)، «میزانسن در فیلم‌های دفاع مقدس در سه دهه ۶۰ تا ۹۰ (با مطالعه

موردی فیلم‌های پرواز در شب (۱۳۶۵)، آژانس شیشه‌ای (۱۳۷۶) و روز سوم (۱۳۸۵)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته تهیه‌کنندگی-گرایش نمایش، دانشگاه صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.

- غلامی، حامد، (۱۳۹۵)، «پژوهشی در مبانی و روش‌شناسی تفسیر معارف القرآن»، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، رشته الهیات، گرایش علوم قرآن و حدیث، گروه الهیات، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی.
- محمدی مظفر، محمدحسن (۱۳۹۴). «ارزیابی الگوهای دسته‌بندی معارف قرآن از نگاه امامیان»، پژوهش‌نامه امامیه، سال ۱، شماره ۲، ص ۲۱-۷.
- مدنی، سعید، (۱۳۹۰)، جامعه‌شناسی سینمای جنگ و دفاع مقدس: چهار مقاله درباره فیلم و سینمای جنگ و دفاع مقدس، تهران: برنا.
- مروتی، سهراب؛ گراوند، نجمیه، (۱۳۹۶)، «مبانی نظری اقتدار در قرآن با رویکردی بر دیدگاه‌های امام خمینی (ره) درباره بیداری اسلامی در ایران»، مطالعات بیداری اسلامی، سال ششم، شماره ۱۱، صص ۱۰۶-۱۲۴.
- ایازی، سید محمدعلی، (۱۳۸۲) «تفسیر موضوعی چیست؟»، پیام جاویدان، شماره ۱، صص ۶۶-۷۳.
- یوسفی، محمدرضا؛ رضایی اصفهانی، محمدعلی، (۱۳۹۲)، «اهداف بیداری اسلامی از منظر قرآن کریم»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال دهم، شماره ۳۳، صص ۹-۲

پیغام
اسلامی